

„Adjatok hálát gyermekek! hogy ti ily nyomorusággal teljes időket nem láttatok!”

A (közel)múlt ábrázolása a magyar gyermeklapokban a kezdetektől 1870-ig

VIGYIKÁN Villő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, „Magyar és európai felvilágosodás” Doktori Program, doktorandusz
ORCID: 0009-0008-3915-4169

The representation of the (recent) past in Hungarian children’s magazines from their beginning to 1870

Abstract | The development of Hungarian children’s literature is closely linked to the political aspirations of the Reform Era and the period following the suppression of the Hungarian Revolution of 1848. The previously dominant German-language children’s literature could no longer replace Hungarian-language texts, not only for linguistic reasons but also due to the lack of national themes. The declared goal of Hungarian-language texts was patriotic education. However, the increasing censorship of the 1850s did not allow cultural socialization to openly address contemporary issues and questions.

In my paper, I examine texts depicting the (recent) past in Hungarian children’s magazines from the first Hungarian-language children’s magazine, SZILÁGYI Ferenc’s *Magyar Gyermekbarát* published in 1843, to the paradigm-shifting *Kis Lap* by ÁGAI Adolf in 1870. I focus on how their topics and narratives evolved, what values they conveyed, and how much they resembled texts aimed at adult audiences, which actualized history as a more or less hidden system of codes.

Keywords | children’s literature, children’s magazines, education, concept of childhood, historical representation

[E]gyről nem szabad különösen megfélelkeznie a gyermekköltőnek: ez a nemzeti szellem. Bármiről ír, bármiről zeng, a nemzeti géniusz csókja csillogjon minden során. A német gyermek legyen: német, a francia legyen: francia, az angol, angol. Szívja magába mindazokat a szokásokat, erkölcsöket, sajátos vonásokat, melyek nemzetének természetéből kiáradnak. Akkor lesz belőle fájáért lelkesülő, hazáját szerető s érte élni tudó s halni kész ifjú, férfi.¹

Pósa Lajos 1890-ben szinte ars poeticaként fogalmazta meg a fenti, azóta is gyakran idézett sorokat. Komoly anakronizmusnak hathat mindezt az 1843 és 1870 között megjelenő magyar gyermeklapokkal kapcsolatban idézni, élükön az első hazai kísérlettel, Szilágyi Ferenc úttörő *Magyar Gyermekbarátjával*, hiszen az a fél évszázad, mely a folyóiratot és Pósa szövegének megjelenését elválasztja egymástól, rendkívül terhelt mind a politikai-társadalmi változások, mind a korabeli gyermekkép alakulása felől nézve. Ennek ellenére a kapcsolat talán mégis érdekes lehetőségeket kínál. Hermann Zoltán szerint

a magyar nyelvű szépirodalom, és benne a magyar gyerekirodalom is, a 18. századi kezdetektől egészen az 1920-as évekig egy nagyobb könyvkultúrának, a németnek volt az „alrendszere”. [...] A nyugati irodalom gyerekkönyveit, gyerekirodalmi klasszikusait az akkor még kétnyelvű magyarországi, városi olvasóközönség többnyire német fordításokban olvasta.²

Feltételezése szerint az eredeti magyar nyelvű szövegek elterjedése részben éppen a hiánypótlással magyarázható. A német nyelvű gyerekirodalom szinte minden szempontból alkalmas volt arra, hogy kielégítse a hazai olvasóközönséget, de a nemzeti tematika és a hazafias nevelés gesztusa értelemszerűen hiányzott belőle. Az eredeti szövegek tehát feltehetőleg kettős igénnyel születhettek – nemcsak az anyanyelvi nevelés feladatának próbáltak megfelelni, hanem tartalmukban is hangsúlyozottan törekedtek a nemzeti ideológia közvetítésére.³

Noha Kosáry Domokos a magyar sajtó történetét összefoglaló kézikönyvében konkrétan 1890-et jelöli meg paradigmaváltási pillanatként (ekkor jelent meg Benedek Elek és Pósa lapja, *Az Én Újságom*, melynek „[n]em jellege, szerkezete, hanem szelleme, hangneme jelentett újdonságot” a hazafias nevelés hangsúlyozása révén),⁴ a Hermann által felvetett kettős, nyelvi-tematikusan felosztás általában is elgondolkodtató, és tágabb

1 Pósa Lajos, „Hogy kell írni a gyermekeknek?”, *Magyar Salon* 7, 1. sz. (1890): 136–139, 138.

2 HERMANN Zoltán, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, in *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikolett, 15–32 (Budapest: FISZ, 2017), 19–20.

3 Hermann a gondolatmenet felvázolása során hangsúlyozza, hogy bár sok tényező támasztja alá, a hipotézis alapos ellenőrzésre szorul.

4 KOSÁRY Domokos, „VII. Az ifjúsági és gyermeklapok”, in *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, szerk. SZABOLCSI Miklós, 488–490 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 489.

időintervallumban is működőképes elképzelésnek tűnik. Már a magyar nyelvű gyermekirodalom nagyrészt reformkorhoz köthető létrejöttében is jelentékeny szerepet töltött be a nemzeti identitás kialakításának feladata, a forradalmat követő évtizedekben pedig még ehhez képest is különösen nagy felelőssége volt az irodalomnak és a művészeteknek a magyarságtudat fenntartásában és megőrzésében.

Az első eredeti magyar gyerekkönyvnek, Bezerédj Amália 1840-es *Flóri könyvének* kiadását követően a hazai gyerekkönyvkultúra látványos fellendülése mellett a gyermek olvasóközönséget nemcsak megszólító, de egyenesen megteremtő gyermeklapok ügye is egyre fontosabbá vált.⁵ A gyerek befogadóknak szánt sajtó a kezdetektől igen távol állt a felnőtteket célzó, Jókai Mór által „hatodik nagyhatalomként”⁶ aposztrofált megfelelőjétől. Ugyanakkor arra már a kibontakozásakor törekedett, hogy rendszeressége révén egyfajta közösségi élményt, az összetartozás érzetét biztosítsa olvasóinak, és természetesen érvényesült benne a véleményformálás szándéka is.

Szilágyi Ferenc 1843-ban megjelenő *Magyar Gyermekbarátjától* kezdve mintegy huszonöt év alatt tizenkét különböző periódika tett kísérletet arra, hogy tartós olvasótábor építsen ki, és biztosítsa a magyar anyanyelvű gyerekek társadalmi, kulturális, nyelvi és esztétikai szocializációját. Egészen 1870-ig, Ágai Adolf *Kis Lapjáig* a folyóiratok nem jártak sikerrel; a különböző vállalkozások nem voltak hosszú életűek. A kudarcnak számos oka lehetett: Tóth József kortársként visszatekintve úgy gondolja, a magyarázat „a leverő közöny, melyet a tanügy emberei s a szülők nagy része tanúsított [...] az ifjúsági olvasmányok iránt”.⁷ Bánfi János szintén korabeli, kifejezetten elítélő véleménye – az ifjúsági lapokkal „az olvasást hatástalanná, haszontalanná tesszük”, mivel ezek a felületes befogadásra szoktatják rá a gyermekeket⁸ – arra is rávilágít, hogy a friss médiumot fenyegetésként érzékelhette a fogyasztóképes felnőtt társadalom. Napjaink gyermekirodalommal kapcsolatos elvárásrendszere felől nézve mintha inkább a lapok gyermekcentrikusságra törekvő, ám a gyerekeket mindvégig nehezen megszólító stílusában kereshetnék a magyarázatot. Kristóf György például már 1938-ban is úgy vélekedik, a *Magyar Gyermekbarát* legfőbb fogyatkozása, hogy „több volt benne a tanítás, mint az esztétikai élvezetnyújtás, hogy biztosabbnak látta az elméhez szólást, mint a képzelet foglalkoztatását”⁹ – ez a szemlélet pedig végig jellemző marad a gyermeksajtó első éveiben. De természetesen az előbbi problémák mellett közrejátszhattak olyan meglehetősen prózai tények is, mint az analfabetizmus jelensége. T. Kiss Tamás különböző statisztikákat összevetve az írástudatlanok arányát 1880-ban még mindig 56,5%

5 Drescher Pál bibliográfiája 1711-től 1860-ig 529 gyermek olvasóknak szánt művet tart számon, 1861 és 1875 között pedig 456 darabot. Ha kifejezetten a szépirodalmat tekintjük, az első periódus időintervallumának egytizedét kitevő második szakasz nem is csak arányaiban, hanem abszolútértékben is győz: a korábbi 149 kötetre 191 jut. DRESCHER PÁL, *Régi magyar gyerekkönyvek (1538–1875)* (Budapest: Magyar Bibliophil Társaság, 1934).

6 JÓKAI MÓR, „A sajtó és a censura Magyarországon”, in JÓKAI MÓR, *A fekete sereg – A sajtó és a censura Magyarországon*, 66–126 (Pest: Athenaeum, 1873), 68.

7 TÓTH JÓZSEF, „Ifjúsági lapirodalmunk 1848 után. I.”, *Figyelő* 5, 9. sz. (1875): 97–99, 97.

8 BÁNFI JÁNOS, „A nők olvasmánya”, *Nemzeti Nénevelés* 10, 5. sz. (1882): 336–344, 338.

9 KRISTÓF GYÖRGY, „Az első magyar ifjúsági folyóirat”, *Magyar Paedagogia* 47 (1938): 218–223, 222–223.

és 58,8% közé helyezi – mindezt tíz évvel a már említett, első sikeres gyerekújságnak tekinthető *Kis Lap* megalapítása és tizenkét évvel az Eötvös-féle kötelező népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.) kihirdetése után.¹⁰

Ha ezek a korai periodikák nem is tudták betölteni a kívánt szerepüket, célkitűzéseik és eszközeik érdemesek lehetnek a figyelemre, hiszen egy adott korszak gyermekirodalma jellemzően erősen reflektál a korszak társadalmi-politikai berendezkedésre is – sokszor rendkívül tudatosan és célirányosan.¹¹ A 19. században feltételezhetően még hiába keresnénk a duplafedelű műveket, melyek lehetővé teszik a kettős – a gyerek és a felnőtt befogadó számára is más-más tartalmat közvetítő, de egyaránt élvezhető – olvasatot. A család fogalma és funkciói számos szempontból különböztek a mai viszonyoktól;¹² úgy tűnik, ekkor még a gyermekirodalom szerzői sem törekedtek arra, hogy olvasóként is megszólítsák a szülőket. Ha esetleg szempontként is jelent meg az együtt töltött minőségi idő, a felnőttek irodalmi igényének kielégítése a gyermekirodalmi szövegek, különösen az első sajtótermékek alapján valószínűleg nem lehetett elsődleges célkitűzés.

Azonban a vizsgált korszak lapkísérletei a felnőtteknek szánt mögöttes tartalom vagy a kiemelkedő irodalmi érték nélkül is használható kordokumentumok lehetnek: alkalmasak arra, hogy bemutassák, hogyan gondolkodtak a szerkesztők, a szerzők és fogyasztók a gyerekekről, és – rajta keresztül – saját társadalmukról, nemzetükről. A gyermekkép

az adott korszak és kultúra közgondolkodásában, mentalitásában kikristályosodó társadalmi-mentális konstrukció, amelyben a gyermekkel, a gyermekséggel kapcsolatos vélekedések, attitűdök elvont formában öltenek testet. Ez a kép [...] [k]ifejezheti, hogy milyenek szerették volna látni a felnőttek saját társadalmuk gyermekeit, s ezzel együtt azt is, hogy milyen tulajdonságokkal szerették volna felruházni őket,

foglalja össze Pukánszky Béla.¹³ A fogalom alapvetően leíró (milyennek látja önmagát a társadalom saját kicsinyített tükrében?), ám a gyermeksjajtó esetében egyszerűsrimd előíró is (milyen legyen a társadalom tíz-húsz év elteltével?). A gyermeklapok nemcsak szimbolikusan jelenítették meg a fiatalokat, de aktívan hatni is kívántak rájuk, változtatni, irányítani akarták őket, és befolyást gyakorolni arra, milyen jellemvonásokkal rendelkezzenek. Az egyének szintjén a gyerekek adaptív beilleszkedését, hasznos fel-

10 T. KISS Tamás, „Az analfabetizmus: A dualizmus kori Magyarország kulturális/politikai problémája”, in *Kultúrkapuk: Tanulmányok a kultúr[politik]áról, az értékközvetítésről és a kulturális valóságról*, szerk. T. KISS Tamás és TIBORI Theodosia Tímea, 11–42 (Szeged: Belvedere Meridionale, 2013), 12–13.

11 Elég, ha felidézzük az 1950-es, 1960-as évek gyermekirodalmát, melyet napjainkban is a legterméke-nyebb, legszínvonalasabb korszakként szoktunk számontartani. Vö. PATAKY Adrienn, „Rájöttem, hogy a gyermekvers: műfaj»: Gyermekirodalom, gyermekírói lét a Rákosi- és a Kádár-éra belpolitikai átszervezései, ideológiai tükrében, újholdas példákön keresztül”, *Irodalomtörténet* 53, 4. sz. (2022): 397–425.

12 BODONYI Edit, BUSI Etelka, HEGEDŰS Judit, MAGYAR Erzsébet és VIZELYI Ágnes, *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése: Család, gyerek, társadalom* (Budapest: Bölcsész Konzorcium, 2006).

13 PUKÁNSZKY Béla, „Gyermekkép, romantika, »romantikus gyermekkép«”, in *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*, szerk. SÁRKÁNY Péter és SCHWENDTNER Tibor, 37–50 (Eger: Eszterházy Károly Egyetem Liceum Kiadó, 2018), 37. Kiemelés tőlem – V. V.

nőtté válását segítették, de általánosságban a nemzet jövőjének tudatos megtervezésére és felépítésére vállalkoztak.¹⁴

A továbbiakban egyetlen szempont, a hazafias nevelés mentén vizsgálom az 1843 és 1870 között megjelenő gyermeksjajtót (bár természetesen számos fontos aspektus érdemelne még tárgyalást: a lapok meglepően gazdag anyaggal bírnak például a szegénység változó megítélésével és ábrázolásával kapcsolatban, de a nemi szerepek, sőt a látzólag egysíkú és didaktikus erkölcsi kérdések megjelenése is elgondolkodtató lehet). Az ötvenes és hatvanas évek rendkívül bonyolult sajtóviszonyai közepette a nemzeti nevelés küldetése egyáltalán nem jelentett könnyű feladatot.

Az 1848-as forradalom egyik legfőbb követelése, a cenzúra eltörlése április 11-ével megvalósult (igaz, a törvény végső formájának fogadtatása nem volt maradéktalanul pozitív).¹⁵ A szabadságharc bukását követően ezt az állapotot nem lehetett fenntartani; mint Manhercz Orsolya írja, a győzelem után „az elsődleges problémák közé tartozott a sajtószabadság és a lapok radikális hangvételének visszaszorítása, illetve minél több lap megnyerése a kormányzati céloknak”.¹⁶ Ám az ügy kiemelt jelentősége ellenére Miklóssy János szerint az „osztrák katonai hatóságok kezdetben képtelenek [voltak] a neki kijáró figyelemben részesíteni az újságírást és a könyvkiadást”.¹⁷ A fegyverletelt követő hónapokban az ellenőrzés oldaláról, de a szerkesztőségek és a fogyasztók felől nézve is nehezen átlátható helyzet alakult ki. Dacára a kaotikus viszonyoknak, vagy éppen annak köszönhetően, valóságos „szerkesztői láz” bontakozott ki, azonban a szabadságharc alatt olvasáshoz szokott közembereket megszólító lapok gyorsan áldozatul estek az erősödő cenzúrának. Már „az 1850. augusztus 28-án közzétett rendelet szigorúan felhívja a szerkesztők figyelmét a forradalmi tárgyú vagy a fennálló viszonyokkal »nem jószándékúan« foglalkozó írások mellőzésére”, emlékeztet Miklóssy,¹⁸ Manhercz pedig kiemeli, hogy az új, 1852-es sajtórendelet „leglényegesebb intézkedései közé tartozott, hogy utólagos cenzúrát és a politikával foglalkozó lapok esetén kauciót írt elő”.¹⁹

Az ötvenes évek nagyrészt ennek a cenzúrának a jegyében teltek. A rendőrhatalóság nem előzetes engedélyt adott a megjelenésre, hanem azokat a már meglévő sajtó- és nyomdatermékeket foglalta le, melyeket valamilyen értelemben károsnak ítélt. E „»rendőri felügyelet«-nek – írja Buzinkay Géza – az lett a következménye, hogy a szerkesztők és kiadók előre rettegték az anyagi kártól, mely a kész példányok bezúzásával járt volna, ezért az öncenzúrázást – biztonság okából sokszor a kelleténél erősebben – gyakorolták”.²⁰

14 Ez a megállapítás természetesen utópisztikus: a gyermeklapok példányszámai mellett nyilván nem beszélhetünk a teljes társadalom neveléséről, ám a szándék ezzel együtt is megjelenik.

15 KOLTAY András, „Sajtó és jog 1848/49-ben”, in *Magyar jogtörténeti tanulmányok: Pályakezdő dolgozatok*, szerk. HORVÁTH Attila és HAJDÚ Gábor, 63–72 (Budapest: Neolife Kiadó, 2004).

16 MANHERCZ Orsolya, „Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852)”, *In Medias Res* 4, 1. sz. (2015): 103–127, 103–104.

17 MIKLÓSSY János, „1. Az első szakasz: 1849–1852”, in *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*, szerk. SZABOLCSI Miklós, 406–412 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 406.

18 Uo.

19 MANHERCZ, „Bécsi sajtópolitika...”, 111.

20 BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet* (Budapest: Haza és Haladás Alapítvány, 1993), 44.

Deák Ágnes ezt az időszakot a „hallgatag értékmentés és -örzés évtizedének”²¹ nevezi. Az októberi diploma és a februári pápens közötti rövid, alkotmányos időszak a változás ígérését hordozta, de a sikertelen egyeztetéseket követően a hatvanas évek Schmerling-provizóriumára végül nem hozott valódi változást:

[K]is túlzással szinte bármi minősülhetett tiltottnak vagy legalábbis kötelezően kerüldőnek a véleményező habitusa, hivatalnoki státusa, a politikai közhangulat és ki tudja még, milyen más tényezők függvényében. Nem csoda, ha kötéláncosnak érezték magukat a szerzők, szerkesztők és kiadók, akiknek pontosan rögzített elvek és tiltó szabályok hiányában kellett alkalomról alkalomra kitapogatniuk, mi lehet túrt, és mi tilos.²²

Deák külön kitér arra is, hogy még az általánosan kedvezőtlen körülmények között is „[k]ülönösen szigorú elbírálás alá estek az ifjúság számára szánt könyvek”.²³ A túlzottan is fogékony olvasóközönségre könnyen lehetett hatni a propagandisztikus írásokkal, így a gyermekeknek-fiataloknak szánt kötetekben arra is találunk példát, hogy Vörösmarty *Szózatát* nehezményezte a hatóság. Tehát azt leszámítva, hogy a gyermeklapok magyar nyelven jelentek meg, nem sok eszközük maradt a nemzeti öntudat megerősítésére.

Ennek a problémának a kézenfekvő feloldása lehetett a történelmi témák megidézése. A magyar történelem ismeretanyagként is, de különösen mint a nemzeti identitás fontos eleme, kiemelt jelentőséget nyert a korszakban. Bényei Péter szerint a történelmi regény „vallalkozhatott a legnagyobb eséllyel a kollektív emlékezet analógiájára felépülő, a nemzettudatot, a közösségi összetartozást erősítő múltkép megalkotására”.²⁴ Basics Beatrix a képzőművészet példájával illusztrál egy hasonló folyamatot: a történelmi festészet „a tartalom legközvetlenebb kifejezésének lehetősége folytán vált a legmagasabbrendűnek tartott műfajjá”,²⁵ mely annak ellenére, hogy politikai eszköz volt, a legmodernebb festészeti törekvések gócpontjává avanszált. Révész Emese már konkrétan az időszak sajtótermékeiben mutat rá arra, hogy történelmi múltra koncentrááló vizuális és verbális narratíva nemcsak a nemzet fogalmának kidolgozásáért és elterjesztéséért felelt, hanem „egy sajátos kódolt nyelv kidolgozását is elősegítette, melyben a régmúlt történetei nem ritkán aktuálpolitikai utalásokat vagy üzeneteket hordoztak”.²⁶ Deák szerint a történelem allegorikus használatáról – természetesen – a cenzúra is tudott:

21 DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867* (Budapest: Osiris Kiadó, 2018), 7.

22 Uo., 211.

23 Uo., 191.

24 BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Csokonai könyvtár 39 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2007), 128.

25 BASICS Beatrix, „A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867)”, *Folia Historica* 10 (1982): 45–82, 45.

26 RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2015), 269.

A „száraz történeti valóság” és a politikai propaganda megkülönböztetése volt a kulcszó nemcsak Batthyány vagy általában az 1848–1849-es események említhetőségének megítélése kapcsán, hanem a nemzeti múlt politikai szempontból érzékenynek minősített más elemei tekintetében is.²⁷

Bizonyos nemzeti hősök – például II. Rákóczi Ferenc – már önmagukban is tiltás alá estek. Ám a történelem még ezzel együtt is lehetőséget teremtett arra, hogy konkrét politikai utalások nélkül alkosson képet a korszak magyar társadalmának értékeiről, emberideáljáról, sőt a forradalom és szabadságharc megítéléséről, illetőleg a (közel) múlttal kialakítható/kialakítandó viszonyról.

Az eddigiek alapján adja magát a kérdés: igaz-e a gyermeklapokra is, hogy a történelmet kiemelten fontos eszközként kezelik a hazaszeretet felébresztésében, a nemzeti identitás kialakításában és megerősítésében? Ha igen, milyen módon alkalmazzák a nevelésben, és hogyan alakul mindez a korszak politikai eseményeinek hatására?

2.

A vizsgált korszakban összesen tizenkét gyermeklapról van tudomásunk (1. táblázat). Precíz elemzésük módszertanilag több okból is problematikus, ugyanis a potenciális olvasóközönség hiánya miatt a gyermeklapok még nem túlzottan differenciáltak: láthatóan a lehető legszélesebb réteg elérésére törekedtek, így szinte túlzottan is általános feltételekkel működtek. A folyóiratok közül több deklaráltan is felekezetek fölötti, és valójában még abban sem lehetünk teljesen biztosak, mely társadalmi csoportot kívánták maguknak megnyerni.²⁸ A legnagyobb nehézséget azonban az jelenti, hogy a lapok a megszólított célcsoport életkorát sem határozták meg. Jáki László több megfigyelés tükrében tesz kísérletet az olvasók kormeghatározására (a fennmaradt példányokon megjelölt laptulajdonosok életkora, a lapokban megjelenő rejtvények beküldőinek életkora stb.). Ugyanakkor, mint megjegyzi, a pontos adatoláshoz „az olvasó ifjúság műveltségi szintjét, érdeklődési körét kellene ismerni”.²⁹ A betűméret, a szülőknél és tanítóknál szóló szövegértés-fejlesztő módszertani ajánlatok és a tartalmi elemek alapján sok esetben viszonylag fiatal, szinte kezdő olvasókból álló közönséget feltételezhetünk. Ezzel szemben a közölt szövegek terjedelme, műfaja gyakran inkább idősebb, talán már serdülő befogadókat sugall. Lehetséges, hogy az eltérő jegyek következetességre utalnak: az eklektikusság éppen azt szolgálja, hogy mindenki magáénak érezze a periodikát. Kocsy Anikó például Brassai Sámuel *Fiatalság Barátja* elnevezésű lapjával kapcsol-

27 DEÁK, *Suttogások és hallgatások...*, 196.

28 Jáki László Szilágyi lapjával kapcsolatban jegyzi meg: annyi „bizonyos, hogy az olvasó fiatalok döntő többsége a jómódú, gazdagabb rétegek gyermekei közül került ki”. Ugyanakkor *Az Ifjúság Lapjának* előfizetői között nemcsak magánszemélyeket, hanem több iskolát is találunk, ami – elviekben – kiszélesítheti ezt a kategóriát. JÁKI László, „Az OPKM 1868 előtti ifjúsági folyóiratairól”, *Elektronikus Könyv és Nevelés* 9, 2. sz. (2007), https://epa.oszk.hu/01200/01245/00034/jl_0702.htm.

29 Uo.

latban jegyzi meg, hogy a folyóirat „olvasói differenciált életkori sajátosságaira is nagy gondot fordítva a mesék mellett a serdülők kíváncsiságát kielégítendő, számtalan történeti és természettudományos írást is közölt”.³⁰ De könnyen megeshet az is, hogy egyszerű következtelenségről van szó: a jelenséget a gyermeklapok kezdetben még bizonytalan hangneme okozza, a szerkesztőknek az olvasók kognitív képességeire vonatkozó felemás ismeretei állnak a háttérben. Mivel a kérdés részletezése túlmutatna a dolgozat keretein, abból indulok ki, hogy a lapok minden nem nagykorú olvasót közönségüknek tekinthettek.³¹

Az elemzést nehezíti az is, hogy a gyermeklapok történetének első három évtizedében jellemző egy rendkívül erőteljes hálózatosság is, ami általában sem idegen a korszak sajtójától. A különböző lapok átfedést mutatnak nemcsak szerzőgárdában és kiadóban, de sokszor a szerkesztőség tagjaiban is, és nemegyszer előfordult, hogy valamelyik folyóirat nyíltan a másik szellemi örököséként határozta meg magát.³² Részből ezért, részben a kezelhetőség érdekében érdemes csoportokat képezni a folyóiratokból, akkor is, ha ez némi redukcióval jár. A következőkben tehát igyekszem egyfajta *distant reading* módszert alkalmazni, hozzátevé, hogy az eljárás csak nagyon feltételesen, inkább szemléltetésként működik a korpuszon: valójában olyan kicsi elemszámokról beszélünk, hogy az eredményeket mindenképpen fenntartásokkal kell kezelni. 1864 előtt nincs olyan pillanat, melyben egyszerre két magyar nyelvű gyermeklap is működne az országban, ellenben van olyan évtized, melyben a gyermeksajtó nemhogy egyetlen szerkesztő, de egyetlen szerző nevével fémjelvezhető. Az elemzés talán még ezzel együtt is relevánsnak tekinthető abból a szempontból, hogy a vizsgált anyag ebben az egyetlen személyre épülő korszakban is lefedi az összes olyan periodikát, mely a szülők és a gyerekek rendelkezésére állt.

A gyermeksajtó első huszonöt évét kézenfekvő módon három korszakra bonthatjuk: a negyvenes, az ötvenes és a hatvanas évekre. Bár ez első ránézésre önkényes, külső eseményekre épülő felosztásnak tűnhet, a sajtóviszonyok átalakulása és a periodikák megjelenése között eltelt hosszabb időintervallumok mellett ezt a lapok több fontos jellemzője is alátámasztja (például a gyermek olvasó alakjának megkonstruálása, a szerkesztő önpozicionálása, a lapok felépítése és szövegtípusai, a vizualitás szerepe). A határpontok kijelölésének ezúttal csak egyetlen tényezőjére, a szerkesztők szemé-

30 Kocsy Anikó, „Forgó bácsi, Benedek apó meg a többiek: A gyermek- és ifjúsági lapokról röviden”, *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 11, 3. sz. (2009): 11–20, 12.

31 Hogy a lapok valóban nem számoltak a felnőtt olvasókkal, azt a *Fiatalság Barátjából* vett lábjegyzet is szemlélteti: „minthogy fiatal olvasónőink nem tudnak latinul, s nem is mindeniköknök van iskolás bátyjok vagy öcscsök ki megmagyarázza, im ide teszem ama versek értelmét.” Brassainál a szülői segítségnyújtás gondolata fel sem merül. BRASSAI Sámuel, „Bocskai István látogatás Budán, a nagy vezérnél”, *Fiatalság Barátja* 1, 4. sz. (1851): 128–131, 129.

32 Ezek a kapcsolatok ráadásul nem mindig egyértelműek: míg például a b) és c) lapokról tudni lehet, hogy szerkesztőik kollégák voltak, és az egyik periodika a másikból nőtt ki, addig a későbbi folyóiratok viszonyrendszere szövevényesebb. Abban például több forrás is egyetért, hogy a d) folyóirat nem utód nélkül szűnt meg, de míg az OSZK Nektárja az e)-t, addig Tóth a h) lapot jelöli meg folytatásként: NEKTÁR, <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/954606> (hozzáférés: 2023.06.10); ТÓТН, „Ifjúsági lapirodalmunk...”, 97.

lyére térek ki. A három korszak e változó mentén jól elkülöníthető, és úgy látom, sokat elárul a gyerekajtó önértelmezésének változásáról és professzionalizálódásáról is.

Az első korszak egyetlen folyóiratának, a *Magyar Gyermekbarátnak* a szerzője-szerkesztője Szilágyi Ferenc erdélyi történész, a korszak rendkívül megosztó alakja, aki egyrészt olyannyira császárhű, hogy a szabadságharc leverése után a későbbi félhivatalos *Budapesti Hírlap* szerkesztőjévé nevezik ki, másrészt viszont olyannyira autonóm, hogy – Buzinkay szavaival élve – irányítása alatt a „szerveződő nemzeti ellenállás szellemi vezérkarának kiemelkedő alakjai a kormánylap munkatársai” lettek.³³ Bár tanított a Kolozsvári Református Gimnáziumban, pedagógusként nem volt túlzottan népszerű, Jáki forrásai szerint a diákság például azzal vádolta, hogy „sok leczkét szüntelen utazásával elmulasztott”, „ifjúsággal való bánása goromba volt”, „egyik tanítványának könyvet ütött a fejébe”.³⁴ A gyermekajtóhoz nem is a gyermek olvasó, hanem az ismeretterjesztés felől érkezett. Szabó Károly szerint írói hírnevét a *Klio* című zsebkönyv alapozta meg: „[h]azánk akkori irodalmi viszonyai közt a történelmi zsebkönyv alakjának választását nagyon szerencsés gondolatnak mondhatjuk”, mert „ezen alakban a tudományt a nagy közönséggel is meg lehet kedveltetni”.³⁵ Szilágyi tehát a gyermeklap esetében a jól bevált sémát követte, a már igazoltan népszerű ismeretterjesztést folytatta itt is, csupán a befogadók életkorát változtatta meg. Vagyis a gyermeklapok első korszakában még a népszerűsítő tudományközvetítés tűnt a szerkesztés szempontjából releváns tapasztalatnak.

Ezzel szemben a második korszakban a gyermekfolyóiratok ügye már a pedagógia területével mutatta a legerőteljesebb kapcsolatot. Brassai Sámuel, az utolsó erdélyi polihistor, amellett, hogy számos tudományterülethez kötődött, leginkább tanárként és iskolaszervezőként hagyott maradandó nyomot. Gál Kelemen részletesen kifejti, milyen változásokat hozott megjelenése a kolozsvári unitárius iskola életében, de hozzáteszi, a valóban „korszakos fordulat abban áll, hogy a latin nyelvet, mint a tanítás és tanulás nyelvét a magyar váltja fel”³⁶ Brassai hatására. Számos tankönyvet jegyez,³⁷ csakúgy mint kollégája és szerkesztőtársa, Gönczy Pál, akinek az első magyar nyelvű, oktatásban is használatos térképek és földgömbök megalkotása és elterjesztése is köszönhető.³⁸ Iskolaszervező munkája jóval megelőzte a forradalmat, a bukást követő években pedig saját tanintézetet nyitott, melyben többek között Csengery Antal, Brassai Sámuel, Gyulai Pál, Török Pál, Székács József tanítottak, s mely iskolát „az 50-es

33 BUZINKAY Géza, „II. A konzervatív ellenzéki lap átalakulása kormánylappá: a *Magyar Hírlap* és a *Budapesti Hírlap*”, in SZABOLCSI, *A magyar sajtó története II/1.*, 318–345, 337.

34 JÁKI, „Az OPKM 1868 előtti...”

35 SZABÓ Károly, *Szilágyi Ferenc emlékezete* (Budapest: M. T. Akadémia Könyvkiadó, 1878), 9.

36 GÁL Kelemen, „Brassai a magyar tanításhoz vezet a kollégiumba: Emlékbeszéd”, *Keresztény Magvető* 69, 2. sz. (1937): 56–63, 57.

37 Sok más szöveg mellett Brassai készítette például Euklides *Elemjeinek* első magyar fordítását is. SAIN Márton, *Nincs királyi út!* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1986), 166.

38 MÁRTON Máttyás és TORONYI Bence, „Gönczy Pál hazánkban 2016-ig megismert földgömbjei”, *Geodézia és Kartográfia* 73, 4. sz. (2016): 17–24.

években a hazafiak egyik menedékhelyének tekintették”.³⁹ A dualizmus alatt Gönczy az oktatásügy egyik legfontosabb embere lett: Juhász Imre összegzése alapján „vezetése alatt állott több mint félszáz tanfelügyelői hivatal, számos tanítóképző, csaknem ezeröttszáz állami vagy államilag segélyezett népiskola, ipariskola, felső leányiskola és árvaház, több ezer pedagógus”.⁴⁰

A harmadik korszak folyamán ismét szemléletváltás következett be. A „gyermek-sajtó” szóösszetétel második eleme vált meghatározóvá, a gyermeklapszerkesztés fokozatosan a hivatásos írók és újságírók kezébe került. Lapszerkesztésre vállalkozott többek között Szabó Richárd katolikus segédlelkész, aki Zakar Péter leírása alapján még a negyvenes években „robbant be irodalmi életünkbe”,⁴¹ és különösen a női olvasók körében vált népszerűvé a korban újszerű, műfajukat tekintve kifejezetten eklektikus irodalmi leveleivel. Szintén fontos szerkesztő volt Remellay Gusztáv, aki ugyancsak közkedvelt szerzőnek számított a korszakban, és akivel kapcsolatban Szinnyei József azt emeli ki, hogy különösen „[s]okat tett a magyar történet népszerűsítésére, kivált a nő- és gyermekvilág körében”.⁴² A szerkesztők személye természetesen nem véletlen: jól érzékelhető tendencia, hogy a mind jobban kibontakozó gyermekirodalom egyre hangsúlyosabban kapcsolódott a női olvasóközönséghez.

A hatvanas években a női szerzők és szerkesztők is megjelentek. Gyulai Pál elhíresült cikksorozatában, az *Írónőinkben* a gyermekirodalom egyike volt azon igen kevés irodalmi területnek, melyet a kritikus a nők számára is „engedélyezett”. Szajbély Mihály összefoglalása alapján azonban a javaslat nem volt újszerű, hiszen „sok esetben egybeesett a korabeli gyakorlattal: a nőírók közül jó néhányan eleve a Gyulai által megjelölt területeken mozogtak”.⁴³ A Petőfi Társaság első női tagja, Kisfaludy Atala költőnő még csak laptulajdonosként (és gyakori szerzőként) vette ki részét a gyermek-sajtó formálásából, a számos mesefordítást jegyző Vachott Sándorné azonban 1868-ban már mint teljesen önálló szerkesztő jelentkezett a *Gyermek-világgal*. Mindezt több lapkísérlettel a háta mögött, úgy, hogy közel tízéves tapasztalattal rendelkezett a pályakezdéséhez képest, melyre női hagyományok és előzetes ismeretek nélkül kényszerült, Török Zsuzsát idézve pusztán „Eötvös József irányítására hagyatkozva, és autodidakta módon, útközben tanulva bele a lapszerkesztésbe”.⁴⁴ Bár mind a gyermekirodalom, mind

39 [Szerző nélkül], „Gönczy Pál”, *Vasárnapi Újság* 35, 19. sz. (1888): 313–314, 313.

40 JUHÁSZ Imre, *Gönczy Pál, a reformer pedagógus*, A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 11 (Debrecen: Déri Múzeum Baráti Köre, 1969), 28.

41 ZAKAR Péter, „Isten, Haza, Szabadság: Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben”, in *Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*, szerk. DÖBÖR András, JANCSÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, NAGY Tamás és ZAKAR Péter, 19–32 (Szeged: Belvedere Meridionale, 1999), 21–22.

42 SZINNYEI József, „Remellay Gusztáv”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 11. köt., 754–761 (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1906).

43 SZAJBÉLY Mihály, „Sajtó és női írás a 19. században, avagy egy kutatási irány eredményei és lehetőségei: *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*”, szerk. Török Zsuzsa, Bp., Reciti, 2020”, *Verso* 5, 1. sz. (2022): 79–94, 86, doi: [10.15170/VERSO.5.2022.1.79-91](https://doi.org/10.15170/VERSO.5.2022.1.79-91), https://versofolyoirat.hu/verso2022_1.pdf#page=74.

44 TÖRÖK Zsuzsa, „Női szerepek és lapszerkesztés: Vachott Sándorné dilemmái”, in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*, szerk. Török Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 9, 191–208 (Budapest: Reciti, 2020), 194, <https://www.reciti.hu/2020/6267>.

az írók életműve az irodalom határterületére szorult, a két jelenség összekapcsolódása mégis azt mutatja, hogy – ha nem is előkelő helyen – a gyermekajtó pozíciója lassan megszilárdult, és az alkalmazott irodalom stabil részévé vált. Noha a didaktikus szemlélet jellemző maradt a vizsgált időszak végéig, összegezve elmondható, hogy arányaiban sokat változott: a kezdeti oktató funkció előbb eltolódott a már kifejezetten a gyermekekre specializálódott nevelő, végül pedig az esztétikai funkció irányába.

3.

Mivel a teljes korszak anyagának vizsgálata torzítaná az összehasonlítást, az összevetés során minden folyóirat első hozzáférhető félévét (ennél rövidebb élettartam esetében pedig az összes példányszámot) tekintetem át. Bár a kiinduló hipotézisem arra irányult, hogy a történelem kitüntetett pozíciót töltött be a nemzeti nevelés gyakorlatában, a gyermeklapok áttekintése alapján elmondható, hogy a múlt ábrázolása korántsem játszott minden korszakban meghatározó szerepet. Megjelenésének módja, mennyisége és a történelmi témájú szövegek hangneme viszont ezzel együtt is beszédes.

3.1.

Az első periódusban, Szilágyi Ferenc lapjában a történelmi ismeretek valóban jelentős arányban szerepelnek. A 116 egyedi címből műfaját tekintve 30 írás vagy történelmi ismeretterjesztő szöveg, vagy történelmi szereplő köré szerveződő monda, anekdota, így tehát a szövegeknek több mint negyede történelmi vonatkozású. Szilágyi egyértelműen az ismeretek közlésére fekteti a hangsúlyt: a vizsgált félévben nagyrészt kronologikus módon dolgozza fel a magyar történelmet a kezdetektől a vegyesházi királyok uralmáig, emellett pedig kiemelt figyelmet szentel saját szűkebb hazájának, Erdélynek, melyet szigorúan elkülönít a magyar területektől.⁴⁵ Szövegeiben többek között címszereplő Árpád, Kupa vagy Koppány, Vazul és Csák Máté, de „dióhajban” beszél a honfoglalás erdélyi eseményeiről és a kereszténység bevezetéséről is; az időrendből kiemelve külön írást szentel a Báthori családnak és Bethlen Gábornak is.

A szövegek jellemzően törekszenek az objektivitásra, inkább csak rögzítenek – Szilágyi sok esetben kerüli a történelmi események direkt minősítését (különösen, ha azok a magyarokra nézve morálisan kedvezőtlenek), de szándékai szerint nem eufemizál és nem hallgat el. A heroizálás gesztusa ritkán jelenik meg leírásaiban. Géza fejedelemről például azt írja, „nem merte nyilván mutatni, hogy keresztény lett, tartván az ősi vallásukhoz még buzgón ragaszkodó magyarok közt lehető zendüléstől”,⁴⁶ Szent

45 1848 márciusában majd unióellenes nézetei miatt kell menekülnie („a kolozsvári ifjak macskazenét, tüntetést rendeztek ellene, ablakait beverték és lapját megégették, úgy, hogy jobbnak látta, ha Bécsbe távozik” – írja Kosáry), így nem meglepő, hogy már 1843-ban is éreztetni kívánja a területek különállóságát. KOSÁRY Domokos, „3. Az erdélyi Múlt és Jelen”, in SZABOLCSI, *A magyar sajtó története II/1.*, 68–69.

46 SZILÁGYI Ferenc, „A kereszténység első nyomai a magyaroknál”, *Magyar Gyermekeink* 1, 5. sz. (1843): 65–68, 66.

István hittérítését pedig kegyetlennek minősíti, és úgy látja, az uralkodó viselkedését csak „az akkori idő gondolkozásával lehet menteni”.⁴⁷ Egy-egy történelmi személy szerepével kapcsolatban szinte soha nem von egyértelmű mérleget. Természetesen kivételeket azért találhatunk: a félév egyetlen vizuálisan is megjelenített történelmi hőse, Bethlen, a két Hunyadi és mindenekelőtt Árpád vezér Szilágyi olvasatában a magyar történelem legjelentősebb alakjai – velük szemben a szerző nem fogalmaz meg semmiféle bírálatot, méghozzá okkal.

Narratívája szerint a történelemben nyilvánvalóan van fejlődés. A magyarok, akik „ha az igazság egyenes megvallása nem magának való hízélgés, nem dicsekvés: istenfélő, erkölcsös, józanéletű, hősbátorságuk, nagylelkű jellemmel bírtak”⁴⁸ már a honfoglalás előtt is, és a hunok jogos örököseiként foglalták el Atilla egykori birodalmát, történelmük során kezdetben „a’ pallérozódás alsó grádicsán álltak, de lassanként abban tovább haladtak: erkölcsük csinosabb, nemesebb lett, ’s állapotjokat a’ szerint javították, tökéletesítették”.⁴⁹ Azok az igazán nagy formátumú uralkodók, akik a csinosodást a leghatékonyabban támogatták, és a legtöbbet tettek az erkölcsök szelídítéséért, a nép műveléséért.⁵⁰ Árpád fő érdeme például, hogy „törvényeket hozott, népe alkotmányát, igazgatását elintézte, az érdemeseknek földeket osztogatott, illetve hogy vitéz karjával ’s bölcsességével polgári létet adott a népének”.⁵¹ Ebbe az értelmezésbe a Habsburg uralkodók is beleillenek: egy-egy anekdota erejéig megjelenik II. József és I. Ferenc is mint igazságos, a nép számára szinte atyai szerepet betöltő uralkodó.

A történelem a gyermek olvasó számára időbeli fejlődést is felmutató példatár, mely arra való, hogy „abból tanulságot, hasznot, gyönyörűséget merítsen. Az emberi nemzet ugyan is sok változáson, sok viszontagságon ment keresztül, állapotja régen nem olyan volt milyen ma.”⁵² A népek feladata a fejlődés, ez pedig a népet alkotó egyének – a gyerekek, az olvasók – fejlődésével, tanulásával és tanításával érhető el. A narratíva egyszerű: Szilágyinál a kemény munka mindenképpen meghozza a gyümölcsét, a bukás lehetősége nem merül fel. Noha előszeretettel nyúl vissza a dicső, honfoglalás kori példákhoz, az egyes történelmi alakok idealizálása szükségtelen, részben az eddig tapasztalt, részben pedig a kilátásba helyezett fejlődés miatt.

47 SZILÁGYI Ferenc, „Kupa”, *Magyar Gyermekbarát* 1, 6. sz. (1843): 81–83, 82.

48 SZILÁGYI, „A’ kereszténység első nyomai...”, 65.

49 SZILÁGYI Ferenc, „A’ historia”, *Magyar Gyermekbarát* 1, 1. sz. (1843): 10–12, 11.

50 Noha a csinosodás fogalmának viszonylag kései előfordulásáról van szó, és a *Magyar Gyermekbarát* szerkesztője nem részletezi az ideálját, feltételezhetően a 18. század végétől jelen lévő programról van szó, melyet Szilágyi Márton az *Uránia* kontextusában így határoz meg: a „csinosodás tehát egy perfekcionista jellegű képzési folyamat, amely egy általános, az emberi nem egészére kiterjedő lassú és morális tartalmú értékfelhalmozódást jelent.” SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár „Uránia”-ja*, Csokonai könyvtár 16 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998), 411.

51 SZILÁGYI Ferenc, „Árpád”, *Magyar Gyermekbarát* 1, 4. sz. (1843): 49–54, 54.

52 SZILÁGYI F., „A’ historia”, 11.

3.2.

Az ötvenes évek gyermeklapjai értelemszerűen radikálisan eltérnek Szilágyi folyóirától nemcsak szemléletükben, de a történelem alkalmazásának tekintetében is. Bizonytalan, hogy a két szerkesztőnek, Brassai Sámuelnek és Gönczy Pálnak mennyire volt oka tartani a cenzurától. Egyrészt az érdeklődés hiányának köszönhetően mindkét vállalkozás gyorsan megszűnt, így a lapok nem jelenthettek különösebb veszélyt. Másrészt viszont a legfiatalabb generáció ideológiai képzésének komoly tétje van, így a gyermekolvasmányok általában is megkívánnák a hatalom figyelmét. Ehhez természetesen szükséges, hogy a gyermekkultúra jelentőségét elismerjék – kérdés, hogy a gyermekirodalom hajnalán mennyire számolhatunk ezzel az attitűddel. Vajda János 1858-ban még úgy látja, hogy a „saját nemzeti irodalommal bíró országok között sehol e világon oly csekély szerepet nem foglal el az ugynevezett gyermekirodalom mint épen hazánkban”.⁵³

Akár valós, akár képzelt veszélyről beszélünk, a két szerkesztő komolyan vette a fenyegetést. A nemzeti identitás formálása ekkor nagyrészt kimerült abban a programban, hogy a folyóiratok magyar nyelvűek voltak – a lapok láthatóan a pusztta fennmaradásra törekedtek. A nemzeti identitás ezt leszámítva alig-alig kapott helyet, a történelem szerepe pedig ezen belül is elenyésző volt. A későbbi, 1852-es sajtótörvény után alapított *Ifjuság Lapjában* a célkitűzések között nem is szerepelt a történelmi tárgyú elbeszélések vagy a történelmi ismeretterjesztő szövegek közlése, és programjához híven a lap az első félévben nem is adott olyan írást, melyben szóba kerülne a magyar történelem.

A korábbi, 1851-es lap szerkesztője, Brassai Sámuel többek között történész is volt, talán részben ennek köszönhető, hogy valamivel több releváns szöveget közölt. A *Fiatalság Barátjában* összesen három magyar történelmi vonatkozású írás szerepel: *Szapolyai János ifjúsága*, *Szigethvár végpusztulása*, és *Bocskai István látogatás Budán, a nagy vezérnél* Bocatius tollából. Mindhárom szöveg a magyar történelem tragikus pillanatait eleveníti fel. Az első az ambivalens megítélésű Szapolyai mellett Dózsa alakját idézi meg, akiről kiderül, hogy „nem tiszta lelkű és igazi vallású férfinő”, a felbujtott népből verbuvált csapatáról pedig az, hogy rablóereg, és „az mily hős a pusztításban s a védtelenek gyilkolásában, éppen olyan gyáva volt a valódi csatában”. A szövegben nemcsak Dózsa és társai válnak elrettentő példává: a nemesség „nem békített, hanem irtalmatlanul büntetett. Szapolyai a vétkesek iszonyu tetteit hasonló iszonyatossággal tetézte, és győzelme dicsőségét azzal bémocskolta. Csaknem borzadok nektek az akkori büntetéseket elbeszélni” – összegez Brassai.⁵⁴ Az ismeretterjesztő leírás tehát egyetlen olyan

53 VAJDA JÁNOS, „Kiáltó szó: Gyermekirodalom”, *Nővilág* 2, 6. sz. (1858): 86.

54 BRASSAI SÁMUEL, „Szapolyai János ifjúsága”, *Fiatalság Barátja* 1, 1. sz. (1851): 26–30, 27. Dózsa alakja egyébként is figyelemre méltó a korszak irodalmában: Kulin Ferenc nyomán Szilágyi Márton összegzi szerepét a negyvenes évek több irodalmi alkotásán keresztül. Szilágyi szerint a hagyományos, normalitásnak tekinthető Dózsa-kép „a káosz, anarchia és pusztítás félelemkeltő világát mutatta fel, amelytől minden jóérzésű embernek viszolyognia kell”. Így Brassai esetében nem is Dózsa megítélése beszédes, inkább az a tény, hogy már első számában szerepelteti. SZILÁGYI MÁRTON, „A Dózsa-kép az 1840-es évek

történelmi szereplőt sem kínál, akivel az olvasó örömmel azonosulhatna. Zrínyi történetében a várvédők hősi halála mellett fókuszba kerül a főúr sikertelen királylátogatása és a magyar nemesek visszataszító viselkedése is, akik „biz a mint nálunk az igen gyakran meg szokott történni, a helyett hogy az ország érdekeit előmozdították volna, haszontalan czivakodással töltötték az időt”.⁵⁵ A harmadik szöveg, a Bocatiustól idézett Bocskai-történet lehetne akár pozitív példa is, hiszen a korona elfogadása és/de a fel ségsértés elutasításának gesztusa jelenthetne érvényes üzenetet a kortárs olvasók számára is – csakhogy Bocatius leírása nem a hatalmi viszonyok rendezésének szimbolikus jelenetével, hanem az egykor dicső Buda meglátogatásával ér véget. A tragikus út során a szerző elsiratja a régi Magyarországot, és Mátyás valamikori városát az elpusztult Trójjával azonosítja, melyet éppen „elég egyszer látni”.⁵⁶

A magyarság múltja tehát alig jelenik meg a második korszakban, ha pedig mégis, a lapok tragédiákat idéznek fel, jellemzően úgy, hogy hangsúlyozzák, a sorscsapásokhoz vezető eseményekben maguk a magyarok sem vétlenek. A történelem mint folyamat kilátástalannak tűnik, a jövő pedig tökéletesen bizonytalan. Egyfajta történelem nélküli korszak utópiájaként, vágyálmaként fogalmazódik meg:

Mentsen is minket az ég minden háborus időktől, s a nyers erőnek uralkodásától. Ha én nem is, de ti bizonyosan meg fogjátok még érni, hogy békét, csak békét fog ohajtani mindenki, a kardokból vasúti sinek, a puskacsövekből gázcsövek lesznek, az ágyu négy kerékén ekevas fog heverni, s a rőföt örömebb fogják forgatni, mint a puskát, a mázsálos vasakat inkább mint az ágyúgolyókat.⁵⁷

Noha a hazáért hozott áldozat és a hősi halál itt is tiszteletet ébreszt, a *Fiatalság Barátjában* az egyetlen rendszerint megfogalmazott vágy a tartós békére irányul. Az egyén, sőt a nemzet sem uralhatja a történelmet, a hatalom talmi kincs: „O földi fény! Jegyezd meg azt mindenek felett: / Hogy az idő szeszélye játékot üz veled.”⁵⁸ A gyermek feladata, hogy felismerje, nem erre, hanem a gazdasági-társadalmi jólét megteremtésére kell törekednie.

3.3.

Az utolsó periódus több gyermeklapot is felölel, ez pedig a történelem jóval változatosabb megközelítését teszi lehetővé. A kiegyezés ténye nyilván cezúrát is jelenthetne, és a folyóiratok valóban mutatnak eltérést a töréspont mentén, de számos jellemzőjük alapján elmondható, hogy a politikai esemény nem okozott drasztikus változást a szemléletükben.

magyar irodalmában”, in SZILÁGYI Márton, *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, 215–224 (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 219.

55 BRASSAI Sámuel, „Szigthvár végpusztulása”, *Fiatalság Barátja* 1, 3. sz. (1851): 95–97, 96.

56 BOCATIUS János, „Bocskai István látogatás Budán, a nagy vezérnél”, *Fiatalság Barátja* 1, 6. sz. (1851): 182–187, 184.

57 BRASSAI Sámuel, „Terécselő szoba”, *Fiatalság Barátja* 1, 2. sz. (1851): 61–63, 63.

58 DIENES Lajos, „Három fiú”, *Ifjuság Lapja* 1, 6. sz. (1853): 178–179, 179.

A történelem az előző korszak minimális lehetőségeihez képest jóval nagyobb teret kap. A lapok vagy kronologikus rendben, vagy arcképcsarnok-szerűen mutatják be a magyar nemzet kiemelkedő alakjait, azonban a Szilágyi-féle történelemkezelés (a történelmi tárgyú szövegek jelentős aránya és a szövegek terjedelme/részletgazdagsága) nem tér vissza többé. Ennek legfőbb oka, hogy a közelmúlt (legalább részben) elbeszélhetővé válik, így a magyar nép nagyságának illusztrálására közvetlenebb és kézzelfoghatóbb példákból is lehet válogatni, a szerkesztők kevésbé szorulnak rá a történelmi ismeretterjesztésre és a történelmi elbeszélésekre.

Az eltelt közel húsz év módszertani változásokat is hoz: a szövegek jóval rövidebbek, és céljuknak tekintik a módszeres tanulás elősegítését. A *Gyermekbarát* (d) például minden történelmi ismertetés után közöl egy egy-két versszakból álló összefoglalást, melyet az olvasók könnyen memorizálhatnak. Bár a *Magyar Gyermekbarát* (h) ennyire nem következetes, több szövege is figyelemreméltó: egy ízben versbe szedve mutatja be a honfoglalás történetét *Gyermekkori emlékeimből* címmel. Az írás érdekessége, hogy elbeszélője egy iskolás fiú, aki a falu lakóinak tart előadást a magyarok múltjáról. A példázatoság itt tehát kettős: a dicső történelem mellett a jövő, az immár iskolába járó, tanulni vágyó, a szüleinél többet tudó generáció is példaértékűvé válik.

A tanulás és a tudás egyébként is fontos szerepet kap a korszakban: most először a tudományosság igénye is megjelenik a gyermeklapokban. Kalocsa Róza és Vachott Sándorné például rendszerint utal a történelemtudomány új eredményeire, szemben az első korszak Szilágyijával, aki történészként hasonlóan új eredményeket kínált, csak hogy pozíciójából kifolyólag soha nem hangsúlyozta sem az aktualitás, sem a szakértelem tényét. Bár tartalmában gazdagabb volt, mint utódai, a hatvanas évek szerkesztői – a történelemben járatlan amatőrök – már a kritikai gondolkodás igényét alakítják ki az olvasókban.

A történelmi témájú szövegekben a tragikus események továbbra is központi helyet foglalnak el, de immár a második korszak önhibáztatása nélkül, erőteljesen heroizálva a történelmi szereplőket. Zrínyi, Szondi, Dobozsi és neje, Koháry István, Csák Máté mind közkedvelt alakok, akik a folyóiratok álláspontja szerint politikai állásuktól és felekezetüktől függetlenül a hazáért áldozták fel magukat. A gyermeklapok értelmezésében ismét úgy tűnik, hogy a történelem fejlődést mutat, de már nem szükségszerű módon, mint Szilágyi idejében. A periodikák egy kiérdemelt jobb korról beszélnek, mely az isteni gondviselés és saját szenvedéseink vagy munkánk eredménye:

[A]z úgynevezett törökvilágnak hazánkban nem igen maradt több nyoma, mint az a fájó szomorú emlékezet, hogy annyi hű magyarnak vére folyt el a haza védelmében és hogy a virágzó gazdag ország századokon át pusztító és dühöngő hadjáratok által koldussá, nyomorúság- és siralomföldévé lett.

Hála Isten! az idők megváltoztak, sorsunk jobbra fordult, a haza százados sebei begyógyultak és most már újra virágzásnak indult. A török úgy eltűnt hazánkból, mintha soha itt sem lett volna.⁵⁹

59 Cs., „A budai törökmecset”, *Magyar Gyermekbarát* 1, 6. sz. (1865): 86–87, 86.

A közelmúlt eseményei és szereplői közül a korszak első lapjában, a *Magyar Gyermekbarátban* (d) még a költők, mecénások a legmeghatározóbbak: a nemzet nagyjai között közlik Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor és Petőfi Sándor portréját és életrajzát, de a Nemzeti Múzeum kapcsán felelevenítik Széchenyi Ferenc és fia emlékét, sőt megemlékeznek Deák Ferencről is. A későbbi gyermeklapokban, különösen 1867 után, felerősödik a jeles kortárs politikusok szerepe: Vachott Sándorné *Gyermek-világának* (l) minden száma idézetgyűjteményt hoz a hazaszeretet témájában, ahol Vörösmarty és Széchenyi mellett rendszerint megjelenik a még élő Deák Ferenc, Eötvös József és Horváth Mihály neve is.

A kiegészítés után nemcsak a forradalomban érintett közéleti szereplők nyernek rehabilitációt (tegyük hozzá: természetesen nem mindenki), de a gyermeklapok már a szabadságharcról is írhatnak. A gyermeksjajtó, melyben a női szerkesztők térnyerésével egyre hangsúlyosabbá válik az aktualitás igénye, sokat foglalkozik a száműzetésből hazatérőkkel, de mindig csak az együttérzés hangján, a hatalomgyakorlók szerepének teljes elhallgatásával.⁶⁰ A szövegek minden esetben a megbékélés gondolatát sugalmazzák. Az uralkodócsalád és különösen Erzsébet királyné rendkívül népszerű és gyakori téma a lapokban, de még Zrínyi és Szondi ellenfelei is mitizálva jelennek meg mint nemes, a harcban egyenrangú és méltó partnerek. A fiktív elbeszélésekben előszeretettel használják 1848–1849 eseményeit, azonban a hősiesség és a hazaszeretet mellett – sőt, néha azok helyett – az egyéni és a családi tragédiák kerülnek középpontba. A forradalom és szabadságharc halottai ezekben az elbeszélésekben nem különböznek azoktól az áldozatoktól, akik egy-két évtizeddel később már a Habsburg Birodalomért veszítik életüket valamelyik fronton. A harmadik korszakban a történelem bensőségessé válik: a legfontosabb tényező az egyén és az egyén érzelemvilága.

Az utolsó vizsgált lap, a *Gyermek-világ* (l) egyetlen, befejezetlenül maradt, többreszes történeti beszélyében már nem a politika vagy a harc a központi elem. Sőt, nyilván nem függetlenül attól, hogy a harmadik korszakban felerősödött a női szerzők és szerkesztők jelenléte, itt már nem is férfi a főszereplő, hanem Nagy Lajos lánya, Hedvig. A karakter figyelemre méltó: nemcsak az igaz rá, hogy királylány létére meghitt családi kirándulásokat tesz a Gellért-hegyen, ahol „apja, a nagy miveltségű magyar király [...] semmi egyéb nem volt, mint apa, s levetvén minden egyéb feszt, mulatott és játszék gyermekivel”,⁶¹ de az is, hogy felvilágosult szüleinek hála, szabadon választhat férjet. Szerelme a minden szempontból kifogástalan ausztriai (!) Vilmos herceg, akinek érzelmei ellenére csakis azzal a feltétellel hajlandó igent mondani, ha előbb megtanulja a kedvéért a magyar nyelvet... A történelmi szereplő immár nem elérhetetlen példakép, hanem valósnak ható – bár idealizált – személy, akivel az olvasó azonosulni tud, mert élményei, tapasztalatai, élethelyzetei ismerősek a számára.

60 Perczel Mór „a 48-ki forradalom egyik kiváló alakja, csak nem régiben térhetett vissza hazájába. Értitek-e ezt kis olvasóim *tizennyolcz év!* Ez alatt a gyermek ifjává, de az ifjú vén emberré lesz!” [Szerző nélkül], „Ilonka szünórái”, *Méhecske* 1, 29. sz. (1868): 460–462, 460.

61 Вачотт Сándorné, „Hedvig: Beszélyféle a magyar történetből”, *Gyermek-világ* 1, 1. sz. (1868): 1–3, 2.

Talán ennél is beszédesebb a *Méhecske* (k) *Ilonka*-rovatának egy részlete, melyben az elbeszélő kislány a múzeumban tesz látogatást, s Hunyadi János mellvértjét, Nagy Lajos nyergét a rajongás legmagasabb fokán a személyes ereklyék közé sorolja, melyekről előzőleg így ír:

Azt hiszem, Ilonka nem csalódik, ha kis olvasóiról föltételezi, hogy mindeniknek van ima könyvében vagy szekrénykéjében eltéve, egy kis elhervadt virág, képecske, levélke vagy egy kis játék, melyet távol levő kedves ismerőseitől, rokonaitól kapott s tett el emlékünkhöz. Sőt gyakran olyanok is vannak melyek egyik-egyik elhalt kedveseitől vagy éppen testvéröktől maradt.⁶²

Az utolsó korszakban tehát az ismeretek helyett a történelemmel való személyes kapcsolat válik meghatározóvá, az a tudat, hogy a múltunk szervesen összefügg nemcsak a jelenünkkel, de saját lényünkkel is. Az olvasó feladata az érzelmi azonosulás, a belsővé tétel, mely megelőlegezi azt a szemléletet, melyet Pósa majd a kilencvenes években követel meg ideális olvasóitól (2. táblázat).

4.

A példák alapján feltehető, hogy az 1843 és 1870 között megjelenő gyermeklapokban a történelem fontos szerepet töltött be a nemzeti identitás kialakításában, az viszont kétségszékbe vonható, hogy ez lett volna a hazafias nevelés egyik legfontosabb eszköze – nyilván nem függetlenül az öncenzúra gyakorlatától. Ugyanakkor az is belátható, hogy ez alatt a bő huszonöt év alatt a történelemhez való viszony dinamikusan változott az egyes periodikák gyerekképének, nevelési céljainak függvényében: a szerzők-szerkesztők az első igazán sikeres folyóirat, a *Kis Lap* előtt is nagyon eltérő stílusban és nagyon eltérő elvárásokkal fordultak a gyermek olvasók felé. Szilágyi Ferenc „kis felnőtteknek” szóló ismeretterjesztő és tudásközvetítő történelmi szövegeitől hosszú út vezetett a *Gyermek-világ* és a *Méhecske* írásaiig, melyek már az érzelmi komponens helyezették középpontba, és a befogadók személyes azonosulását tüzték ki célul. Ez a szemléletváltozás azt mutatja, hogy a korszak sokat bíralt lapjai a látszat dacára komolyan kísérleteztek annak érdekében, hogy megtalálják a gyermek olvasók megszólítására alkalmas hangot, a periodikák didaktikussága pedig ennek köszönhetően árnyaltabb kérdésnek tűnik, mely több figyelmet érdemel az eddigieknél.

62 [Szerző nélkül], „Ilonka szünórái”, *Méhecske* 1, 33. sz. (1868): 525–527, 525.

1. táblázat

	Dátum	Cím	Szerkesztő
a)	1843–1844	<i>Magyar Gyermekbarát</i>	Szilágyi Ferenc
b)	1851	<i>Fiatalság Barátja</i>	Brassai Sámuel
c)	1853–1854	<i>Ifjúság Lapja</i>	Gönczy Pál
d)	1861–1863	<i>Gyermekbarát</i>	Szabó Richárd (laptulajdonos: Kisfaludy Atala)
e)	1863–1866	<i>Az Ifjúság Lapja</i>	Szabó Richárd, majd Remellay Gusztáv
f)	1864–1865	<i>Iskolai Kis Tükör. Katolikus gyermekek újságja</i>	Bárány Ignác
g)	1865	<i>Növendékek Lapja</i>	Réthy Lajos
h)	1865–1867	<i>Magyar Gyermekbarát</i>	Heckenast Gusztáv: laptulajdonos és szerkesztő (Csengey Gusztáv és Aszódi Mihály név nélkül)
i)	1867–1868	<i>Kis Üstökös</i>	Dienes Lajos
j)	1867–1870	<i>Ifjúság Lapja</i>	Aszódi Mihály
k)	1867–1869	<i>Méhecske</i>	Kalocsa Róza
l)	1868	<i>Gyermek-világ</i>	Vachott Sándorné

2. táblázat

Korszak	1.	2.	3.
Dátum	1843–1844	1851–1854	1861–1869
Lapok	a) <i>Magyar Gyermekbarát</i>	b) <i>Fiatalság Barátja</i> c) <i>Ifjúság Lapja</i>	d) <i>Gyermekbarát</i> e) <i>Az Ifjúság Lapja</i> f) <i>Iskolai Kis Tükör. Katolikus gyermekek újságja</i> g) <i>Növendékek Lapja</i> h) <i>Magyar Gyermekbarát</i> i) <i>Kis Üstökös</i> j) <i>Ifjúság Lapja</i> k) <i>Méhecske</i> l) <i>Gyermek-világ</i>
Szerkesztő	Tudomány-népszerűsítő	Pedagógus	Író/Újságíró
Ábrázolt történelmi események	Minden esemény, a sikeres epizódok hangsúlyozásával	Tragédiák, melyekben vétkesek vagyunk	Tragédiák, melyekben ártatlanok vagyunk
Történelmi haladás	Általános szabályszerűségek alapján létezik	Bizonytalan és befolyácsolhatatlan	Saját érdemeink/áldozataink alapján létezik
Az olvasó feladata	Kognitív	(Viselkedéses)	Érzelmi